

יצירה משותפת באמנות פלסטית כצורת תקשורת לא מילולית תרפויטית בין אם וילד/ה

מאת: אביטל אדרי, בוגרת תואר MA, בית הספר לטיפול באמצעות אמנויות, אוניברסיטת חיפה
בהנחיית: פרופ' יוסף גוטמן וד"ר דפנה רגב

מטרת העבודה הנוכחית היא לבחון האם מפגשי יצירה משותפת באמנות פלסטית של אמהות וילדיהן בגיל הגן הן בעלות מרכיב תרפויטי שיביא לשינוי ביחסים שביניהם (על פי תפיסת האם) ובתפיסת העצמי של הילד, בהשוואה למפגשי סיפור משותף של אימהות וילדיהן, ובהשוואה לאימהות וילדים אשר לא יפגשו כלל.

תיאוריות רבות מיחסות חשיבות עצומה לקשר המוקדם שבין הילד והוריו בכלל, ולקשר עם האם בפרט, והשפעתם האפשרית על תפיסתו העצמית של הילד (Bion, 1988; Bowlby, 1979; Bretherton, 1990; Klein, 1975; Mahler, Pine & Bergman, 1975; Stern, 1985; Winnicott, 1971). המודל האינטרסובייקטיבי מרחיב רעיון זה ומדגיש את האופן בו תהליכים נפשיים מושפעים מתהליכים בין אישיים הדדיים (ברמן, 1997; Fraiberg, Adelson, & Shapiro, 1975; Lieberman, Padron, Van Horn, & Harris, 2006; Muir, 1992; Stern, 1995). כמו כן, נראה כי תקשורת לא מילולית בין אם וילד נמצאת בבסיס היחסים ואף היא משפיעה, לעיתים באופן לא מודע, על היחסים של אם וילד ועל תפיסתו העצמית של הילד (Bion, 1988; Kiesler, 1996; Schmidt & Hore, 1970). בגלל החשיבות העצומה המיוחסת ליחסים אלו, נבנו מודלים רבים שמטרתם לבדוק כיצד ניתן לשפרם. חלקם היו במסגרת טיפול פרטני (Fonagy & Target, 1998) וחלקם האחר במסגרת טיפול משפחתי (Minuchin, 1985) או דיאדי (בן-אהרן ושות', 1997; Harel, Kaplan, Avimeir-Patt, & Ben-Aaron, 2006; Lieberman, 2004; McDonough, 2000; Muir, 1992). חלקם בשיטות מילוליות וחלקם בשיטות המשלבות יצירה באמנות פלסטית (גברון, 2010; מרקמן-סינמנס, 1994; פרו, 2003).

המחקר הנוכחי מתמקד בכוח הטיפולי של יצירה באמנות פלסטית (Kramer, 1958; 1971; 1979) ויוצא מתוך נקודת הנחה שניתן להשתמש באמנות ככלי לתקשורת לא מילולית (Nowell-Hall, 1987; Schaverien, 1987; 1992; Winnicott, 1963; 1971). המביא למודעות עצמית מוגברת (Furth, 1988; Kohut, 1978; Schaverien, 1992) ובהמשך לשינוי וריפוי. אם כן, יצירה משותפת באמנות יכולה באותו אופן להעלות תכנים בין אישיים באופן לא מילולי (גברון, 2010; מרקמן-סינמנס, 1994; שניר, 2006; Kwiatkowska, 1978; Markman Zinemanas & Gvuli Margalit, 2003; Wadeson, 1980). וראשונית בין אם וילד (גברון, 2010; מרקמן-סינמנס, 1994; נוי, 1999; Winnicott, 1971; 1963) ולאפשר להציף, לפגוש ולתקן באופן סמלי קונפליקטים מוקדמים ואינטראקציות מוקדמות ביחסי הורה-ילד ולשפר את תפיסתו העצמית של הילד, ללא צורך בתהליכי עיבוד מילוליים (גברון, 2010; מרקמן-סינמנס, 1994; סטור, 1983; פרו, 2003; פרל-דקל, 1998; Nowell-Hall, 1987; Wadeson, 1980).

במחקר הנוכחי השתתפו 31 דיאדות של אמהות וילדיהן בגיל הגן (4-6), כאשר לילדים טווח רחב של בעיות על פי דיווחי הגננות. במהלך המחקר נשרו עשרה והנתונים עליהם מבוססת העבודה הם של 21 דיאדות. תכנית ההתערבות כללה 10 מפגשים באורך של כ-45 דקות, אחת לשבוע. קבוצות המחקר נחלקו לשלוש: קבוצת האמנות: קבוצת יצירה משותפת של אם וילד באמצעות אמנות פלסטית, במגוון חומרים. קבוצת הסיפור: קבוצת יצירה משותפת של אם וילד של סיפורים, עם מגוון פעילויות מילוליות נילוות. קבוצת הביקורת: קבוצה שלא השתתפה באף אחת מהקבוצות הנזכרות לעיל. נעשה שימוש ב-3 סוגי שאלונים (שאלון דמוגרפי, שאלון תפיסת האם את היחסים עם הילד ושאלון גישת האם כלפי הילד), במבחן השלכתי (להערכת תפיסת העצמי של הילד) ובראיונות

משוב. שלושת הקבוצות מילאו את השאלונים והמבחן ההשלכתי בשתי נקודות זמן שונות במרווח של 9-13 שבועות (בקבוצת האמנות והסיפור לפני ההתערבות ולאחריה). הראיונות בוצעו עם אמהות מקבוצות האמנות והסיפור שהסכימו להתראיין, והתקיימו לאחר 5-6 מפגשים או לאחר תום הסדנאות.

השערות המחקר: (1) מפגשי יצירה משותפת באמנות פלסטית של אמהות וילדיהן בגיל הגן ישפרו את היחסים שביניהם, כפי שנתפסים בעיני האם, במימדים הבאים: חמימות, שליטה ועימות גלוי. בקבוצת הסיפור המשותף צפוי להופיע שיפור ביחסים בהשוואה לקבוצת הביקורת, אולם קטן יותר בהשוואה לקבוצת האמנות; (2) מפגשי יצירה משותפת באמנות פלסטית של אמהות וילדיהן בגיל הגן ישפרו את תפיסת העצמי של הילד, במימדים הבאים: תפיסת יכולת ותפיסת קבלה. בקבוצת הסיפור המשותף צפוי להופיע שיפור בתפיסת העצמי של הילד בהשוואה לקבוצת הביקורת, אולם קטן יותר בהשוואה לקבוצת האמנות.

ממצאי המחקר נחלקו לשניים: ממצאים סטטיסטיים וממצאי ראיונות המשוב. מהממצאים הסטטיסטיים נראה כי השערה מספר 1 לא אוששה. בתפיסת האם הכללית את היחסים עם הבן/בת וכן, בסולם הדדיות נמצא שיפור מובהק בקבוצת הביקורת. במימד החמימות נמצא שיפור מובהק בקבוצת הביקורת ומגמת עליה במובהקות שולית בקבוצת הסיפור. השערה מספר 2 אוששה באופן חלקי בלבד. בתפיסת העצמי הכללית של הילד/ה נמצא שיפור במובהקות שולית (שהיה מובהק בניתוחים הפרמטריים) בקבוצת האמנות ושיפור במובהקות שולית בקבוצת הביקורת. במימד תפיסת קבלה עצמית נמצא שיפור מובהק בקבוצת הביקורת וירידה במובהקות שולית בקבוצת הסיפור. בסולם קבלת האם נמצא שיפור במובהקות שולית (שהיה מובהק בניתוחים הפרמטריים) בקבוצת הביקורת וירידה במובהקות שולית (שהיתה מובהקת בניתוחים הפרמטריים) בקבוצת הסיפור. חשוב להתייחס לממצאים אלו במסגרת מגבלות הגודל המדגם כמו גם להתייחס בזהירות למובהקות השוליות של חלק מהתוצאות. ממצאי ראיונות המשוב ניתן להסיק רק לגבי קבוצת האמנות והסיפור. נראה כי בתפיסת האם את היחסים עם הבן/בת, חל שיפור ביחסים לפי דיווחי האמהות הן בקבוצת האמנות והן בקבוצת הסיפור, אם כי קשה להכריע באיזו קבוצה חל השיפור הגדול ביותר. בקבוצת הסיפור האמהות דיווחו על השפעות מגוונות על היחסים בעוד שבקבוצת האמנות רוב האמהות דיווחו על עליה בשיתוף פעולה ויצירת קרבה בין ובין הילד/ה. בתפיסה העצמית של הילד/ה, על פי דיווחי האמהות נראה כי בקבוצת הסיפור ייתכן והשיפור מתחיל (אם בכלל) בעוד שבקבוצת האמנות הוא כבר התרחש, ככל הנראה כבר לאחר 5-6 מפגשים. רוב האמהות בקבוצת האמנות תיארו שיפור בדימוי עצמי ובביטחון העצמי של הילד/ה. גם כאן, יש להתייחס לממצאים בזהירות בשל מספר המראיינות הקטן.

מסקנות המחקר: קבוצת הביקורת- זוהי הקבוצה שהראתה את הרווחים הגדולים ביותר במשתנים הנמדדים. אולם, נראה כי היו משתנים מתערבים רבים בקבוצה זו, כגון: הציפייה של הילד/ה ו/או האם לקראת המפגשים המשותפים (שהובטחו כפיצוי לאחר מילוי השאלונים), חופשת הפסח, מילוי המבחן ההשלכתי של הילדים בנוכחות האם, מודעות הדיאדות לקבוצות הנוספות, העובדה שקבוצה זו לא עברה תהליך שישקף את הבעיה של הילד/ה וגורמים חיצוניים נוספים. כל אלו עשויים היו להשפיע על תוצאות המחקר. קבוצת האמנות- נראה כי יצירה משותפת של אם וילד/ה המתפקדת כתקשורת לא מילולית משפיעה לחיוב על תפיסת העצמי של הילד/ה בגיל הרך במהירות יחסית, וזאת ללא צורך בעיבוד או בשיחה טיפולית נלוות. ממצא נוסף שנגלה היה שככל הנראה, היצירה המשותפת משקפת תכנים עמוקים של הקשר, של האם ושל הילד/ה ולכן היא לבדה איננה מספיקה כדי לקדם את היחסים של האם והילד לפי תפיסתה של האם. ככל הנראה, יש צורך לשלב מפגשים נפרדים עם האמהות על מנת לשקף, לשוחח וליצור אינטגרציה בין משמעויות סותרות וקונפליקטים אשר עולים אצל האם. קבוצת הסיפור- נראה כי יצירה מילולית לא סייעה בשיפור תפיסת העצמי של הילד. ייתכן וממצאים אלו קשורים לעיסוק המילולי שפחות מפותח בגיל הרך, יחד עם תחושות של חוסר התאמה בין היכולות של הילדים, שהיו כאמור בעלי צרכים מיוחדים קלים, לבין דרישות האם למלא אחר משימות הקבוצה. בנוסף, נראה כי קיימת חשיבות מיוחדת לציור ככלי המסייע לתקשורת בגיל הרך, פעולה אשר לא התאפשרה לילדים בקבוצה זו. לבסוף, ייתכן ופעילויות כתיבה מעוררות רגשות שליליים אצל היוצרים כפי שנמצא במספר מחקרים קודמים (Pennebaker, 1990; Pizarro, 2004). לעומת זאת, קבוצת הסיפור הראתה שיפור מסוים בתפיסת האם את היחסים עם הבן/בת. ייתכן והראיה של האמהות את ילדיהן מוכיחים יכולות אינטלקטואליות מילוליות השפיעה לחיוב על החום שחשו כלפי הילד/ה. בנוסף, גודל הקבוצות האינטימי שנוצר לאחר הפרישה המרובה מקבוצה זו ועצם ההשקעה המרובה של האמהות והילדים שכן נשארו בה עשויות היו להשפיע לחיוב. הממצאים בקבוצת האמנות והסיפור יחד עשויים להעיד על החשיבות שיש לתקשורת לא מילולית עבור הילדים, לעומת החשיבות שיש לתקשורת מילולית עבור האמהות.

ממצא נוסף שעלה במחקר הנוכחי היה שיצירה באמנות מעודדת מצב רוח חיובי ומחזקת התמדה של משתתפים במפגשי המשך ולאורך זמן. מחקר זה בדק לראשונה את היצירה המשותפת לאם וילד/ה כמשתנה מבודד העשוי להשפיע על מאפיינים של יחסים ועל

מאפיינים רגשיים של הילד/ה. היות ומחקר זה הינו ראשוני, הוא מספק נקודת מוצא להמשך חקירה ובחינה של שאלות רבות בנושא זה.

מילות מפתח: טיפול דיאדי, אמנות ככלי טיפולי, תקשורת לא מילולית, אמהות וילדים בגיל הגן, טיפול באמנות, יצירה משותפת באמנות, יצירת סיפורים משותפת.

ביבליוגרפיה:

- בן-אהרון, מ., אבימאיר-פת, ר., הראל, י., קפלן, ח., גלט, ד., וינר, מ., רז, ע. (1997). *מדריך טיפול דיאדי: אם-ילד ואב-ילד*, גישה דינאמית לטיפול בהפרעות יחסים בילדות. הוצאת אוניברסיטת חיפה, החוג לפסיכולוגיה.
- ברמן, ע. (1997). הדדיות ואינטר-סובייקטיביות במפגש הטיפולי: הרקע ההיסטורי של הפסיכואנליזה ההתייחסותית. *שיחות, כרך י"א* (3), 172-182.
- גברון, ת. (2010). הערכה וטיפול דיאדי באמצעות אמנות. בתוך ח. קפלן, י. הראל ור. אבימאיר-פת (עורכות), *הטיפול הדיאדי. מפגש בין המעשה הטיפולי והתיאוריה* (עמ' 380-404). אוניברסיטת חיפה.
- מרקמן-סינמנס, ד. (1994). תיאור מודל של התערבות על-ידי טיפול באמצעות אמנות, בקבוצות הורה-ילד, לילדים מעוכבי רישום. *תרפיה באמצעות אומנויות, כרך 1* (3), 34-50.
- נוי, פ. (1999). *הפסיכואנליזה של האמנות והיצירתיות*. תל אביב: מודן הוצאה לאור.
- סטור, א. (1983). *הדינאמיקה של היצירה*. תל אביב: ספרית פועלים.
- פרו, ל. (2003). *חיזוק הקשר הרגשי הורה-ילד באמצעות תרפיה באמנות*. ק. ביאליק: אח.
- פרל-דקל, ע. (1998). *השוואת הגורמים התרופיטיים בשתי שיטות התערבות קבוצתית – טיפול מילולי מול טיפול באמצעות יצירה והבעה*. חיבור לשם קבלת תואר "מוסמך", הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- שניר, ש. (2006). *ביטויי קירבה ואינדיווידואליות בציורים משותפים של בני זוג*. חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה.

Bion, W. R. (1988). *Learning from experience*. London, England: Maresfield Library.

Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. London, England: Tavistock.

Bretherton, I. (1990). Communication patterns, internal working models, and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal, 11*, 237-252.

Fonagy, P., & Target, M. (1998). An interpersonal view of the infant. In A. Hurry (Ed.), *Psychoanalysis and Developmental Therapy* (pp. 3-31). London, England: Karnac Books.

Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery: Psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationship. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 14*, 387-421.

Furth, G. M. (1988). *The secret world of drawings: healing through art*. Boston, MA: Sigo Press.

Harel, J., Kaplan, H., Avimeir-Patt, R., & Ben-Aaron, M. (2006). The child's active roll in mother-child, father-child psychotherapy: A psychodynamic approach to the treatment of relational disturbances. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice, 79*, 23-36.

Kiesler, D. J. (1996). *Contemporary interpersonal theory and research: Personality, psychopathology and psychotherapy*. New York, NY: John Wiley & sons.

Klein, M. (1975). *Love, guilt and reparation & other works, 1921-1945*. New York, NY: Delacorte Press.

Kohut, H. (1978). *How does analysis cure?* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Kramer, E. (1958). *Art therapy in a children's community*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

Kramer, E. (1971). *Art as therapy with children*. New York, NY: Schocken Books.

Kramer, E. (1979). *Childhood and art therapy*. New York, NY: Schocken Books.

Kwiatkowska, H. Y. (1978). *Family therapy and evaluation through art*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Lieberman, F. E. (2004). Child-parent psychotherapy, a relationship based approach to the treatment of mental health disorders in infancy and early childhood. In A. J. Sameroff, S. C. McDonough, & K. L. Rosenblum (Eds.), *Treating Parent-Infant Relationship Problems* (pp. 97-122). New-York, NY: Guilford Press.
- Lieberman, A. F., Padron, E., Van Horn, P., & Harris, W. W. (2006). Angels in the nursery: The intergenerational transmission of benevolent parental influences. *Infant Mental Health Journal*, 27(6), 504-520.
- Mahler, M. S., Pine, F. & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. New York, NY: Basic Books.
- Markman Zinemanas, D. & Gvuli Margalit, V. (2003 march- april). *Interaction in Art Projects as a Major Tool in the Therapeutic Process*. Paper presented at the 1st Art Therapy World Congress, Budapest, Hungary.
- McDonough, S. C. (2000). Interaction guidance: An approach for difficult to engage families. In C. Zeanah (Ed.), *Handbook of Infant Mental Health*, (pp. 485-493). New York, NY: Guildford Press.
- Minuchin, P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child Development*, 56(2), 289-302.
- Muir, E. (1992). Watching, waiting and wondering: Applying psychoanalytic principles to mother-infant intervention. *Infant Mental Health Journal*, 13(4), 319-328.
- Nowell-Hall, P. (1987). Art therapy: A way of healing the split. In T. Dalley, D. Halliday, C. Case, J. Schaverien & P. Nowell-Hall (Eds.), *Images of art therapy : new developments in theory and practice* (pp. 157-187). London, England: Tavistock Publications.
- Pennebaker, J. W. (1990). *Opening up: The healing power of confiding in others*. New York, NY: W. Morrow.
- Pizarro, J. (2004). The efficacy of art and writing therapy: Increasing positive mental health outcomes and participant retention after exposure to traumatic experience. *Journal of the American Art Therapy Association*, 21(1), 5-12.
- Schaverien, J. (1987). The scapegoat and the talisman: Transference in art therapy. In T. Dalley, D. Halliday, C. Case, J. Schaverien & P. Nowell-Hall (Eds.), *Images of art therapy : New developments in theory and practice*. London, England: Tavistock Publications.
- Schaverien, J. (1992). The revealing image: *Analytical art psychotherapy in theory and in practice*. London, England: Tavistock/ Routledge.
- Schmidt, W. H. O. & Hore, T. (1970). Some nonverbal aspects of communication between mother and preschool child. *Child Development*, 41(3), 889-896.
- Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant- A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York, NY: Basic Books.
- Stern, D. N. (1995). *The Motherhood Constellation*. New-York, NY: Basic Books.
- Wadson, H. (1980). *Art psychotherapy*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Winnicott, D. W. (1963). Communicating and not communicating leading to a study of certain opposites. In W. D. Winnicott (Ed.), *The maturational processes and the facilitating environment, 1965* (pp. 179-192). London, England: Hogarth Press.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. London, England: Tavistock Publications

אביטל אדרי, דוא"ל : avitaledry@gmail.com